

It is indicated that one of the factors that determine the success of an innovative activity of the subject may be the coping behavior. The key concept in the structure of coping behavior is the notion of coping strategies.

The purpose of the proposed study is to identify the relationship of psychological readiness for innovation in law enforcement with its various levels and coping strategies.

To achieve the goal, the questionnaire «Psychological Readiness for Innovation Activity» (V. E. Klochko, O. M. Krasnoryadtseva) and the methodology of «Strategic Approach to Coping Scale (SACS)» by S. Hobfoll were used.

According to the results of the study, certain statistically significant interrelationships between coping strategies and psychological readiness for the activity of law enforcement officers were discovered. The obtained data can be taken into account for the further study of the readiness for the law enforcement officers' innovative activity.

Key words: law enforcers, innovative activity, readiness for innovation activity, coping behavior, coping strategy.

Стаття надійшла 20 грудня 2018 р.

УДК 159.922.7: 372.4

**Л. Й. Гуменюк,
М. В. Щербина**

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ НЕУСПІШНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Розглянуто й узагальнено головні соціально-психологічні детермінанти неспішності здобувачів вищої освіти, проаналізовано основні теорії та поняття, розроблено типологію невстигаючих студентів і напрями соціально-психологічної роботи з ними. Проведено емпіричне дослідження, кореляційний аналіз і класифікацію здобувачів вищої освіти за результатами порівняльного та факторного аналізів.

Ключові слова: соціально-психологічні детермінанти, навчання, неспішність, невстигання, освітні вимоги, психофізичні можливості, соціальні умови, зовнішні чинники неспішності, внутрішні чинники неспішності.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток суспільства, модернізація освітньої системи вищої школи, розвиток інноваційних технологій, значне збільшення обсягу нової інформації в навчальній діяльності зумовили необхідність підвищення якості підготовки фахівців. Тому важливим є виявлення чинників, що перешкоджають ефективному оволодінню навчально-професійною діяльністю. В умовах рефор-

мування освітнього процесу вивчення причин неуспішності, труднощів, їх структури, детермінант, виявлення умов їх подолання є важливим завданням сучасної психолого-педагогічної науки [1; 2].

Стан дослідження. Аналізуючи ступінь розробленості проблеми неуспішності здобувачів вищої освіти, ми дійшли висновку, що вона постійно є в полі зору науковців. Дослідники намагаються теоретично осмислити такі поняття, як «неуспішність», «труднощі», «складність», «психологічний бар'єр», «психологічна напруженість» [4; 2; 5], дають різні класифікації труднощів, описують і аналізують їх інтелектуальні, особистісні й інші чинники.

Насамперед фахівці психолого-педагогічного профілю зауважують на проблеми труднощів у навчанні. Спершу вони розглядали їх в зв'язку з проблемою неуспішності школярів. Надалі спектр питань був значно розширений і переведений у напрям вивчення успішності/неуспішності освоєння навчальної діяльності загалом.

Водночас питанням вивчення неуспішності здобувачів вищої освіти, труднощів, що виникають у процесі освітньої діяльності студентів, присвячене значно менше досліджень. Так, аналіз психолого-педагогічних аспектів труднощів навчання студентів стосується, передовсім виявлення причин навчальної успішності/неуспішності здобувачів [3; 4; 5].

Недостатньо досліджено проблему подолання труднощів у навчанні студентів і в суто науковому плані. Незважаючи на наявні цікаві розробки, зокрема й пов'язані з навчанням окремих дисциплін (Н. Абрамовська, А. А. Пилипенко, І. Садовська та ін.), спостерігається дефіцит і конкретних теоретичних концепцій, і технологій організації спеціальної діяльності, спрямованої на допомогу студентам у подоланні труднощів.

Вказана проблема значно загострилася через перехід на дворівневу систему вищої освіти, яка у своїй концептуальній основі передбачає високий рівень самостійності здобувачів вищої освіти. Тому вивчення соціально-психологічних детермінант неуспішності студентів, виявлення умов їх подолання є важливим завданням сучасної психологічної науки.

Мета статті – вивчення факторів, що впливають на успішність здобувачів вищої освіти з метою розробки рекомендацій, спрямованих на підвищення їх успішності.

Виклад основних положень. В емпіричному дослідженні факторів, що впливають на успішність здобувачів вищої освіти, взяли участь 100 осіб, зокрема 27,0% чоловічої статі й 73,0% жіночої. Вік респондентів – від 17 до 22 років; середній вік за вибіркою становив

20 років. Усі випробовувані є здобувачами закладів вищої освіти міста Львова.

У процесі дослідження використані такі методики: методика «Рухливість нервової системи»; проєктивна методика «Дерево»; методика С. Петрова «Діагностика полімотиваційних тенденцій в «Я-концепції» особистості»; тест зростаючих труднощів «Методика Равена», Фрайбурзький особистісний опитувальник FPI.

Питання про причини неуспішності цікавить багатьох дослідників. Наприклад, Ю. Орлов пов'язує неуспішність із суперечностями, які він вважав рушіями процесу навчання [6]. Згідно з його думкою, єдність можливостей студентів і поставлених перед ними вимог дуже суперечлива; і водночас, коли ця єдність порушується, виникає неуспішність. Схожі з Ю. Орловим ідеї висловив А. Реан. Він вважає, що неуспішність – це порушення взаємодії між студентами, педагогами і зовнішніми умовами [7].

Вимоги змісту освіти лише тоді можуть бути здійсненими, якщо вони не перевищують фізичних і психологічних можливостей студентів і відповідають умовам навчання та виховання. У цьому контексті виокремлюють три основні детермінанти неуспішності:

1. **Освітні вимоги** – основа для розробки контрольних завдань і критеріїв оцінювання, які орієнтовані на норму можливостей (фізичних і психічних) навчання.

2. **Психофізичні можливості** – можливості, що змінюються з плином часу, а так само вдосконалюються під впливом соціальних умов, зокрема впливом навчально-виховної роботи. Зміст і методи навчання підвищують (а іноді, затримують, знижують) можливості студентів.

3. **Соціальні умови** – це умови, в яких навчаються, живуть, виховуються (побутові умови, культурний рівень батьків і навколишнього середовища, наповнюваність груп, обладнання освітнього закладу, кваліфікація педагогів, наявність і якість навчальної літератури тощо).

У роботі В. Якуніна розглянуто три різнорівневі блоки чинників, що визначають навчальну успішність студентів [8].

Соціологічний блок: соціальний стан і походження, місце проживання, рівень і якість довшівської підготовки, статеві відмінності тощо.

Психологічний блок: інтелект, професійні і навчальна мотивація, загальні та спеціальні здібності, здатність до навчання і виховуваність, індивідуальний стиль діяльності, психологічний склад особистості загалом.

Однак, погоджуючись із загальними положеннями про причини навчальної неспішності студентів, ми вважаємо за необхідне виокремити дві групи факторів, пов'язаних і не пов'язаних з особистістю студента: зовнішні (об'єктивні) чинники, внутрішні (суб'єктивні) фактори (рис.).

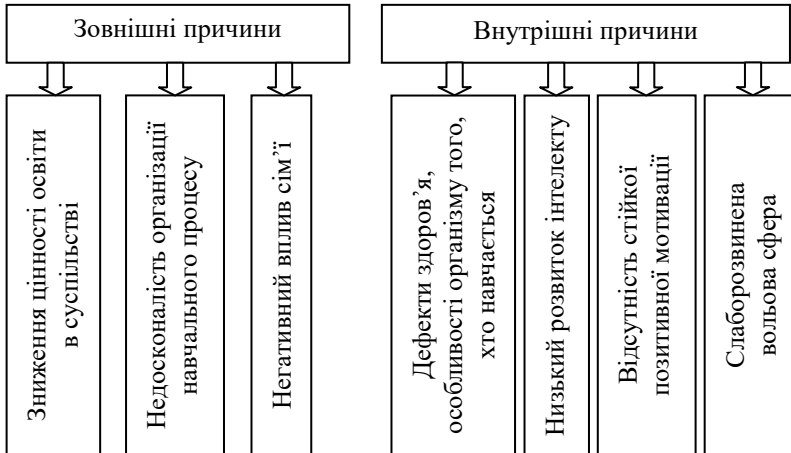

Рис. Фактори неспішності студентів

Зовнішні чинники успішності студентів – це фактори, пов'язані з особливостями зовнішнього стосовно суб'єкта соціального середовища. До них належать:

– фактори, пов'язані з особливостями організації процесу навчання – необхідність відвідувати лекції, готуватися до занять, проходити тести і здавати іспити, вчасно приходити на заняття, не порушувати дисципліну тощо;

– соціально-побутові чинники – сімейно-побутові та матеріальні умови життєдіяльності студента під час його навчання у виші: місце для підготовки до занять, сімейна атмосфера, наявність власної сім'ї, стан здоров'я, достатня матеріальна забезпеченість тощо.

Як зазначалося, крім об'єктивних причин виникнення труднощів у навчанні, суттєву роль відіграють **внутрішні психологічні чинники**, з-поміж яких ми вважаємо за необхідне виокремити мотиваційну сферу, пізнавальну сферу, індивідуальні особливості особистості студента, а також початковий рівень знань і навчань та умінь (навченість).

Проаналізувавши наявну літературу, можна виокремити ще одну групу *внутрішніх причин труднощів у навчанні* – низький рівень навчованості: низький рівень базових знань із навчальних дисциплін, недостатність рівня сформованості навчальної діяльності (низький рівень навчальних умінь і навиків), невміння працювати самостійно тощо.

Отже, підбиваючи підсумки зазначеного про зовнішні та внутрішні фактори навчальної неспішності, можна визначити головні групи причин навчальної неспішності студентів. Ці причини, по-різному комбінуючись, визначають виникнення тих чи інших труднощів у вивченні окремих дисциплін, за відсутності умов для подолання труднощів призводять до виникнення навчальної неспішності студентів.

Механізмом виникнення труднощів можна вважати суперечності, що виникають між об'єктивними умовами навчання та суб'єктивними особливостями особистості студента, наприклад, вербалізмом у викладанні, відсутністю навиків самостійної пізнавальної діяльності тощо. Отже, теоретичні положення з проблеми неспішності у навчанні дають змогу зробити висновок про необхідність створення зовнішніх і внутрішніх умов, які б дозволили студентам долати труднощі, що виникають, і досягати успіхів у навчанні.

Внутрішні чинники труднощів у навчанні пов'язані з чинниками навчальної успішності. Внутрішні чинники успішності студентів – характеристики суб'єкта навчання. «Сюди входять інтелектуальний рівень, здатність до переробки і засвоєння інформації, професійна спрямованість інтересів, мотиваційна готовність до навчання і низка індивідуально-психологічних особливостей, що важливі для процесу навчання. До таких особливостей можна віднести: сформоване почуття відповідальності, здатність до саморегуляції емоційних станів, високу пізнавальну потребу, здатність адаптуватися до умов, що змінюються, тощо» [4].

Проаналізувавши теоретичні надбання науковців, ми сформува-ли дві головні групи факторів, які детермінують неспішність студентів. Факторний аналіз усіх даних виявив наявність 25 значущих чинників, 16 із яких стосуються успішності здобувачів.

Для аналізу й інтерпретації відібрано 4 фактори, до яких із високими показниками ввійшли чинники успішності студентів. Зміст кожного з цих факторів подано в таблиці.

Змінні, що входять у кожен із факторів, перелічені в порядку зниження їх значущості в складі цього чинника. Проведений факторний аналіз дав змогу виокремити чотири головні категорії невстигаю-

чих студентів, кожній з яких відповідає категорія успішних студентів із протилежними характеристиками.

Таблиця

Результати факторного аналізу

№ з/п	Змінні, які становлять факторне наповнення	Кореляція
1	2	3
Фактор 1		
1	Ступінь хвилювання перед іспитами	0,61
2	Інтенсивність навчальної мотивації	0,56
3	Установка на подолання перешкод	-0,51
4	Задоволеність вибором спеціальності	0,50
5	Альтруїстична мотивація	0,50
6	Оптимістична мотивація	0,50
7	Ступінь хвилювання під час іспитів	0,47
8	Гедоністична мотивація	0,46
9	Адаптація до колективу	-0,46
10	Величина населеного пункту	-0,46
11	Стать	-0,45
12	Уживання алкоголю	-0,44
13	Нормативна мотивація	0,43
14	Мотивація, протилежна губристичній	0,42
15	Мотивація, протилежна моральній	0,40
16	Комфортність умов життєдіяльності	-0,40
17	Мотивація, протилежна егоцентричній	0,40
18	Адаптація до умов навчання	-0,39

<i>Продовження таблиці</i>		
1	2	3
19	Мотивація, протилежна гедоністичній	0,38
20	Моральна мотивація	0,37
21	Мотивація до індивідуальної безпеки	0,37
22	Адекватність навчальної мотивації	0,31
23	Акзитивна мотивація	0,30
24	Рухливість нервової системи	-0,30
25	Губристична мотивація (перфекціонізм)	-0,29
26	Завищена самооцінка, установка на лідерство	-0,29
27	Мотивація, протилежна комунікативній	-0,29
28	<i>Середня успішність студента</i>	0,28
Фактор 2		
1	Матеріальна мотивація	-0,64
2	Акзитивна мотивація	0,57
3	Здатність до навчання	0,48
4	Комфортність умов життєдіяльності	0,44
5	<i>Середня успішність студента</i>	0,39
6	Врівноваженість нервових процесів	0,38
7	Адаптація до колективу	0,37
8	Кількість дітей	-0,37
9	Нормативна мотивація	-0,36
10	Адаптація до умов навчання	0,35
11	Мотивація, протилежна пізнавальній	0,35
12	Успішність навчальної групи	0,35

<i>Продовження таблиці</i>		
1	2	3
14	Мотивація, протилежна губристичній	-0,33
15	Установка на подолання перешкод	-0,31
16	Наявність роботи	-0,31
17	Задоволеність вибором спеціальності	0,31
18	Стать	-0,30
19	Мотивація до індивідуальної безпеки	-0,30
20	Мотивація уникнення невдач	-0,29
21	Мотивація, протилежна етичній	0,28
22	Сімейний стан	-0,26
23	Рухливість нервової системи	0,26
24	Трудова мотивація	-0,26
25	Впевненість у собі	0,25
26	Мотивація, протилежна нормативній	-0,25
Фактор 3		
1	Мотивація уникнення невдач	0,48
2	Товариськість, дружня підтримка	-0,39
3	Здатність до навчання	-0,39
4	Комфортний стан, нормальна адаптація	0,38
5	Мотивація, протилежна гедоністичній	0,37
6	Гедоністична мотивація	0,35
7	Губристична мотивація (перфекціонізм)	0,34
8	Мотивація бути підтриманим	-0,33
9	Віддаленість, замкнутість, тривожність	-0,31

<i>Продовження таблиці</i>		
1	2	3
10	Сімейний стан	-0,30
11	Стан здоров'я	0,30
12	Сила нервових процесів	0,30
13	Впевненість у собі	-0,29
14	Мотивація на розваги	0,28
15	Завищена самооцінка, установка на лідерство	0,28
16	Наявність трудомістких обов'язків у родині	0,27
17	<i>Середня успішність студента</i>	<i>-0,27</i>
18	Мотивація, протилежна трудовій	-0,26
19	Адаптація до колективу	0,25
20	Рухливість нервової системи	0,24
21	Оптимістична мотивація	0,24
Фактор 4		
1	Мотивація бути підтриманим	-0,41
2	Мотивація, протилежна губристичній	0,39
3	Мотивація на розваги	-0,35
4	Завищена самооцінка, установка на лідерство	-0,33
5	Мотивація, протилежна гедоністичній	0,33
6	Рухливість нервової системи	0,31
7	Егоцентрична мотивація	0,29
8	Товариськість, дружня підтримка	0,27
9	Мотивація, протилежна індивідуалізації	0,27
10	Пугнічна мотивація	0,27

<i>Завершення таблиці</i>		
1	2	3
11	Трудова мотивація	-0,26
12	<i>Середня успішність студента</i>	<i>0,25</i>
13	Відсутність мотивації уникнення невдач	0,24

До **першої категорії** (фактор 1) належать неуспішні студенти, які характеризуються відсутністю хвилювання перед іспитами та під час іспитів, низькою інтенсивністю й адекватністю навчальної мотивації, незадоволеністю обраною спеціальністю, низьким рівнем альтруїстичної, оптимістичної, нормативної та моральної мотивації, а також мотивації до індивідуальної безпеки, але з високим рівнем адаптації і до студентського колективу, і до умов навчання, високою рухливістю нервових процесів і установкою на подолання перешкод, завищеною самооцінкою і високим рівнем губристичної мотивації як прагнення до досконалості. Це зазвичай юнаки з великих міст, які часто вживають алкоголь.

До **другої категорії** (фактор 2) належать неуспішні студенти, які характеризуються вираженим прагненням до матеріального благополуччя, низькою здатністю до навчання, неврівноваженістю й інертністю нервових процесів, невпевненістю у своїх здібностях справлятися з навчальними завданнями, низьким рівнем адаптації і до студентського колективу, і до процесу та умов навчання. Їм характерні відсутність прагнення до досконалості й незадоволеність обраною спеціальністю, але наявність установки на подолання перешкод, високий рівень нормативної, моральної й трудової мотивації, мотивації до індивідуальної безпеки й мотивації уникнення невдач. Це переважно одружені і працюючі юнаки із сільської місцевості та малих міст, які навчаються в групах із низькою успішністю студентів.

До **третьої категорії** (фактор 3) належать неуспішні студенти, які характеризуються вираженою мотивацією до уникнення невдач, низькою здатністю до навчання, низьким рівнем афіліації, високим ступенем загальної та соціальної адаптації, абсолютним фізичним і психологічним здоров'ям і високою силою і рухливістю нервової системи, високою мотивацією до розваг і оптимістичною мотивацією, які мріють стати лідерами, але невпевнені у своїх здібностях справлятися з навчальними завданнями. Ці неуспішні студенти зазвичай не перебувають у шлюбі, але виконують трудові обов'язки в бать-

ківській родині та характеризуються високою трудовою мотивацією і прагненням до досконалості.

До **четвертої категорії** (фактор 4) належать неуспішні студенти, які характеризуються вираженим прагненням до того, щоб за них усе робили інші. Їм характерні завищена самооцінка, прагнення до переваги, егоцентрична мотивація, мотивація індивідуалізації, мотивація до розваг, орієнтація на спрощені способи існування, на веселе, легке, радісне, щасливе життя, відсутність трудової мотивації, відсутність установки на подолання перешкод і відсутність потреби в афіліації.

Висновки. За результатами факторного аналізу виявлено 4 типові категорії невстигаючих студентів, для кожної з яких характерний унікальний комплекс причин неуспішності. Однак, узагальнюючи отримані дані, можна припустити, що головною причиною неуспішності для першої і четвертої категорій невстигаючих студентів є недостатність навчальної мотивації, а для другої і третьої категорій – низька здатність до навчання. Отже, згідно з результатами проведеного емпіричного дослідження, найважливішими факторами неуспішності студентів є внутрішні чинники, а саме: недостатність навчальної мотивації та низька здатність до навчання.

Подальші перспективи дослідження факторів, що впливають на успішність навчання студентів, убачаємо у вивченні впливу психологічного стану студентів на рівень ефективності навчальної діяльності та дослідженні успішності студентів, які мають дітей.

Вимагають подальших розробок і напрями соціально-психологічної роботи з різними категоріями невстигаючих студентів, оскільки в сучасній науковій літературі недостатньо інформації на цю тему, незважаючи на актуальність проблеми.

1. Закон України про вищу освіту. *Освіта*. Х.: 2002. № 12–13. С. 5–12.
2. Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті. *Освіта України*. К., 2001. № 29. С. 4.
3. Гельмонт А. М. Про причини неуспішності та шляхи її подолання. М., 2004. 230 с.
4. Лисенко Л. В. Педагогічні умови забезпечення професійно-орієнтаційної роботи в студентській групі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. Х., 1998. 16 с.
5. Шапарь В. Б., Тимченко А. В., Швядченко В. Н. Практическая психология. Инструментарий. Ростов н/Д: Феникс, 2012. 688 с.
6. Орлов Ю. М. Потребностно-мотивационные факторы эффективности учебной деятельности студентов ВУЗа: автореф. дисс. на соиск. уч. степени

д-ра психол. наук. М., 2004. URL: <http://www.childpsy.ru/dissertations/id/19336.php>

7. Реан А. А., Бордовская Н. В., Розум С. И. Психология и педагогика / под общ. ред. А. А. Реана. URL: <http://www.vipstudent.ru/index.php?q=lib&r=16&id=1195220485>

8. Якунин В. А. Психология учебной деятельности студентов. М.; СПб., 2014. 180 с.

9. Научитель Е. Д. Адаптация студента в ВУЗе. *Практична психологія та соціальна робота*. Х., 2011. № 7. С. 21–23.

10. Резник Т. І. Психологічний зміст труднощів у навчанні студентів-першокурсників. *Практична психологія та соціальна робота*. Х., 2002. № 1. С. 1–3.

Gumenyuk L. I., Shcherbyna M. V. Socio-psychological factors of unsuccessfulness of applicants for higher education

The main socio-psychological determinants of failure of higher education graduates are considered and generalized, the main theories and concepts are analyzed, the typology of students who are not satisfied with the directions of social and psychological work with them is developed. An empirical study, correlation analysis and classification of higher education graduates were carried out based on the results of comparative and factor analysis.

Identified external and internal factors, the main groups of causes of academic failure of students. The external factors of students' failure include: low adaptability to the process and conditions of training, low level of average performance in the student group, high frequency of use of alcoholic beverages; to internal – low level of abilities to study, inadequate (overestimated or undervalued) self-esteem, expressed weakness of nervous processes, low intensity of educational motivation and others.

These reasons, in the absence of conditions for overcoming difficulties, lead to the emergence of academic failure of students. According to the results of factor analysis, 4 typical categories of ineligible students were identified, each of which has a unique set of reasons for failure. Summarizing the data obtained, it can be assumed that the main reason for the failure of the first and fourth categories of inept students is the lack of training motivation, and for the second and third category – low ability to study.

According to the results of an empirical study, the most significant factors of students' failure are internal factors, namely, lack of educational motivation and low ability to study. The further development and direction of socio-psychological work with different categories of inept students is required, since in modern scientific literature there is insufficient information on this topic, despite the urgency of the problem.

Key words: *socio-psychological determinants, education, failure, lack of education, educational requirements, psychophysical possibilities, social conditions, external factors of failure, internal factors of failure.*

Стаття надійшла 14 грудня 2018 р.